

Momčilo Mitrović, ZATVORI I LOGORI ZA SRBE
U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI 1992-1993,
Kazivanja logoraša, Beograd 1997.

S ljubljenošću sa događajima iskušava istoričara, ali i stručni istorijski metod neprilagođen da izučava "savremenost". Na naše viđenje prošlosti svoj pečat stavljaju brojna saznanja ograničenja, političnost savremene istorije, njena društvena uslovljenost. Jučerašnja stvarnost se ne predaje lako istoričaru. Pokušaj njenog saznavanja sobom nosi brojne stručne i profesionalne rizike. Zato se deo istoričara kloni izučavanja savremenosti u strahu da ne sagori na njenim plamenovima. Dr Momčilo Mitrović ne pripada njima. On se prvi među ne mnogobrojnim istoričarima srpske posleratne istorije odvažio da pristupi sistematskom izučavanju stradanja srpskog naroda u ratu 1991-1995. Postupajući poput svojih velikih prethodnika – vrednih sakupljača istorijskih izvora o stradanju Srba u Prvom svetskom ratu V. Čorovića i T. Iskruljeva, dr Momčilo Mitrović je nekoliko godina posvetio sabiranju istorijskih izvora nastankom voluminozne zbirke iskaza, sećanja, beležaka, zapisa, dokumenata (više od 5.000 iskaza), o izbeglištvu, migracijama, stradanjima. Iz tog bogatog izvornog materijala su do sada objavljene veoma zapažene knjige *Muslimanski logor Visoko 1992-1993*, *Dnevnik i kazivanja logoraša* (Beograd 1994) i *Sarajevska raskršća*, *Dnevnik i kazivanja izbeglica* (1995). Sađa se toj potresnoj ediciji, metodološki i konceptualno osmišljenoj, pridružuje rukopis *Zatvori i logori u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1992-1993*, *Kazivanja logoraša*, koji sa prethodno objavljenim knjigama (izdavač je Vojnoizdavački i novinski centar) tvori svojevrsnu trilogiju.

Rukopis *Zatvori i logori u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1992-1993* gradi 69 posebnih, različitih, ali međusobno nerazdvojno povezanih i slivenih u osobitu celinu kazivanja logoraša. Jezik iskaza je potresno autentičan, hroničarski štur, bez suviše reči i pojedinosti, bez fraza, stereotipa, opisa, ali precizan, slikovit, potresan. Kazivanja su beležena neposredno nakon prispeća stradalnika na teritoriju SR Jugoslavije. U njima ima autocenzure, nagomilanog straha, šturosti, svesnog ili nesvesnog potiskivanja sećanja i nužnog zaborava koji jedini omogućava normalan život u budućnosti. Priređivač je nastojao da iskazima svedoka obeleži postojanje logora i ilustruje

deo onoga što su oni u njima preživeli. Prostor mu je dozvoljavao da od registrovanih više od 400 mučilišta na teritoriji Bosne i Hercegovine i Hrvatske (120 logora) prikaže iskaze stradalnika iz 50 logora i zatvora. Neminovno se nameće utisak da je ceo prostor Bosne i Hercegovine i Hrvatske u godinama 1992-1993. bio jedan veliki logor za Srbe, jedno mučilište i stratište. Čovek struke, poznavalac prošlosti, obavešteni čitalac, ne može da izbegne asocijaciju da isti gradovi i ista sela i 1914-1918, 1941-1945. i 1992-1993. postaju poprišta i stratišta, da iste porodice učestvuju u događajima po treći put u veku kao žrtve i kao dželati. Uočljiva postaje tipologija mučilišta u kojoj se prepoznaju logori i zatvori, sa većom ili manjom tradicijom, oni državni, partijski, privatni, povremeni ili stalni, sabirni, prolazni ili oni koji su krajnja odrednica stradalništva. Uočljiva je i podela na logore i zatvore sa ozloglašanim režimom i one gde je tortura sprovedena sa manje sadizma i neljudskosti. Pažljivom čitaocu neće promaći i tipologija mučenja batinom, ubistava iz vatrenog oružja i hladnim oružjem, sakaćenja, do morenja gladu i žeđi, seksualnog izživljavanja i zloupotrebe, psihološkog lomljenja ličnosti, ucenjivanja, zastrašivanja, pretnji, ponižavanja koje ima iste i teže posledice od maltretiranja.

Svim kazivanjima je svojstveno da onaj koji pripoveda stoji u središtu događaja. Njegova pažnja je upućena na grupu čiju sudbinu deli i čije aktivnosti dobro poznaje. U svom okruženju davaoci iskaza sve vide, sve prepoznaju, sve razumeju, ali njihovi pogledi se završavaju na kapiji logora, na zatvorskim prozorima, na bodljikavoj žici. Sve van toga samo se naslućuje, sanja, očekuje. Mnogo se ređe pogled okreće ka sebi, ka kazivanju sopstvenog iskustva, a mnogo lakše se govori o stradanju "onog do", komšije, prijatelja, rođaka. Promene u režimu logorskog života se osećaju u svom najdrastičnijem obliku (povećanje ili smanjenje batina, obroka, surovosti i izživljavanja), ali nema objašnjenja šta je razlog tim promenama. U iskazima se osećaju posledice represije koja najpre oduzima identitet pojedincu, svodeći ga na grupu koja ispašta zbog onog što je (nacionalno i verski), zatim celoj grupi oduzima status ljudskog bića i svodi ga na nivo životinje (koja se nekažnjeno može ubiti), stvari (koju je lako otpisati), broja (koji je lako izbrisati). Reč je o mini-autobiografijama u kojima se oslikavaju logorska situacija, misli, pogledi, držanje, aktivnosti, patnje, subjektivno iskustvo. U iskazima se susreću motivi patnje, straha, gladi, fizičke torture, psihičkog poništavanja, neizvesnosti, strepnje, vere, nade, sumnje. Mučenjima je izloženo više generacija, oba pola, zdravi i bolesni, učesnici u oružanim sukobima i "nevinno" uhapšeni, prijatelji, komšije, drugovi i oni koji nikada nisu drugovali, obrađivani i jedva pismeni, vernici i ateisti, politički angažovani i nezainteresovani za politiku – svi zatečeni razvojem događaja, svi poniženi, svi stradalnici. Dželati su nekadašnje komšije, školski drugovi, prijatelji, poznanici, ljudi koji su u neko obično vreme bili psihološki uravnoteženi i normalne osobe od kojih je fanatizacija (politička, religijska, nacionalna, ideološka) u novoj

istorijskoj situaciji načinila monstrume. Pomama primitivizma, isključivosti, fanatizma, nagona, animoziteta probija iz mimikrije u kojoj se decenijama živelo.

Kazivanja logoraša praćena su kraćim, ali veoma instruktivnim predgovorom priređivača dr Momčila Mitrovića. U pitanju je uspeli spoj eseja, u kome istoričar u vertikalama i sa obiljem komparacija razmišlja nad istorijom Srba u 20. veku, i sintetičkog teksta u kome se daju osnovni podaci o logorima i zatvorima kao i sistemu fizičke i psihičke torture. Važno je ukazati i na napor priređivača da rukopis uporedo da na srpskom i engleskom jeziku i tako ga učini dostupnim stručnoj i čitalačkoj publici i van srpskog govornog područja.